

УДК 007:304:26.808

DOI [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2021.1\(45\).2](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2021.1(45).2)

М. В. Бутиріна

доктор наук із соціальних комунікацій, професор
завідувач кафедри масової та міжнародної комунікації
e-mail: butyrina_m@fszmk.dnulive.dp.ua, ORCID: 0000-0002-5048-5187
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49131, Україна

Є. О. Бабенко

аспірант
e-mail: c.romanus97@gmail.com
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49131, Україна

РИТОРИЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РАНЬОХРИСТІЯНСЬКИХ АПОЛОГІЙ

Мета дослідження передбачала виявлення тих риторичних прийомів, які здатні забезпечити ефективну релігійну комунікацію.

Методологія дослідження. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, а також спеціально-науковий метод комунікаційного аналізу, який дав змогу виявити комунікаційні засоби ефективної релігійної промови, інтерпретувати взаємодію Церкви з парафіянами та іншими цільовими аудиторіями в терміносистемі соціальних комунікацій. Крім того, використано конкретно-історичний та культурно-історичний підходи для релевантного потрактування контексту розглянутої релігійної комунікації.

Результати. У статті розглянуто феномен релігійної комунікації, визначено один з головних чинників її ефективності. Об'єктом дослідження виступили ранньохристиянські Апології (перша і друга) Юстина Філософа, що датовані серединою II ст. від Р. Х. На їхньому прикладі схарактеризовано контекст створення апологій та їхню ефективність для політеїстичного світу; також виявлено комунікаційно ефективну побудову релігійного місіонерського тексту й з'ясовано, що він створювався згідно з традиційним риторичним взірцем (трактатами Цицерона) із дотриманням основних правил ораторського мистецтва. Дослідження показало, що використання риторичних прийомів, насамперед інкультураційного підходу, властиве релігійній комунікації з давнини.

Новизна. Уперше крізь призму комунікаційного підходу та дотичного до нього риторичного канону розглянуто ранньохристиянські апології як приклад ефективної релігійної комунікації, варті наслідування в період медіатизації релігії.

Практичне значення. Результати та висновки дослідження можуть доповнити науковий дискурс галузі «Соціальні комунікації», а також бути використані при викладанні навчальних дисциплін спеціальності «Журналістика» в аспекті медіатизації релігії.

Ключові слова: релігійна комунікація, комунікаційні засоби, риторичний канон, апології, медіатизація релігії.

I. Вступ

Глобалізований світ наразі сягнув етапу інформаційного суспільства. Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, диджиталізації та медіатизації людської взаємодії комунікація різних соціальних інституцій набула нової масштабності й змістовності. При цьому збільшилася конкуренція за ті сенси, які будуть сприйняті та засвоєні широким загалом, а відтак нового звучання набула проблема комунікаційної ефективності повідомлень.

Перед цією проблемою опинилися й релігійні інституції, змушені вибудувати систему комунікації з парафіянами та іншими цільовими групами. Серед їх провідних функцій ми виокремлюємо комунікаційно-трансляючу, яка була притаманна Церкві споконвічно. Дослідниця А. Арістова пише у зв'язку із цим про важливу функцію «перетворення релігійно-комунікативних актів на технологію досягнення визначених соціальних цілей (навернення, релігійної пропаганди, мобілізації віруючих, церковної іміджології тощо)» [1, с. 79].

Отже, питання комунікаційного інструментарію, який би забезпечував ефективний комунікаційний вплив, набуває неабиякої ваги. Актуалізуються вже апробовані в історії становлення Це-

рки комунікаційні підходи, риторичні прийоми, які довели свою ефективність у царині релігійної комунікації. Серед таких варто вказати на засоби створення та функціонування ранньохристиянських апологій, націлених не лише на захист християн, а й на більш далекоглядну мету – «переконати зовнішній світ у правоті християнської віри і тим самим підготувати його навернення» [9]. Апологія з давньогрецької мови перекладається як «виправдання». Філолог та біблеїст А. Вдовиченко наголошує, що з погляду практичного застосування апологію потрібно розглядати як суттєвий внесок у розвиток віровчення самої Церкви, як один з головних чинників становлення її самосвідомості [4, с. 22].

II. Постановка завдання та методи дослідження

Метою нашого дослідження є виявлення тих риторичних прийомів, які здатні забезпечити ефективну релігійну комунікацію.

При вивченні явища релігійної комунікації ми спираємося на теорію комунікації як на методологічне підґрунтя, що зумовлено її універсальністю та всеосяжністю: вона охоплює загальні для багатьох наукових сфер закономірності передачі інформації, методи й способи, логіку їх функціонування тощо. Виходячи із цього, релігійна комунікація – ні що інше, як невід’ємна частина світових соціально-комунікативних процесів. Крім того, у нашому дослідженні ми базуємося на риторичних засадах, які надають теоретичні уявлення про правила, прийоми, архітектуру ефективної релігійної промови.

У межах дослідження ми використовуємо загальнонаукові методи, такі як аналіз (предмет дослідження, у цьому випадку тексти апологетичних промов, їх певні засоби поділяються на складові, і кожна з них розглянута як елемент цілого) і зворотний аналіз метод синтезу. Також зазначимо, що повноцінний розгляд давньоримських апологій неможливий без історичного (культурно-історичного та конкретно-історичного) методу, адже будь-яке явище може бути правильно пізнаним лише з урахуванням відомостей про його виникнення, розвиток та вгасання. Особливо це стосується вивчення історичних творів та їхньої проблематики.

Ми також застосовуємо комунікаційний аналіз, котрий дає змогу виявити комунікаційні засоби релігійних звернень до широкого загалу, потрактувати процес взаємодії в термінах соціокомунікаційного підходу.

III. Результати

Релігійна комунікація стала об’єктом досліджень у зв’язку із появою наукової галузі «Соціальні комунікації», яка зосередила увагу на комунікаційній динаміці соціокультурних інституцій. Розглянемо цей концепт детальніше. Дослідниця Н. Мечковська визначає релігійну комунікацію як таку, що об’єднує всі види спілкування у сфері релігії [8, с. 224], а на думку М. Федорової, релігійна комунікація – це відносини, у процесі яких відбуваються передавання й обмін інформацією релігійного змісту за допомогою певної (тобто визначеної для кожної релігії) системи знаків [цит. за 1, с. 75].

Вирізняється вона тим, що ґрунтує діалогічну сутність релігії, тому всі складові релігійного комплексу «так чи інакше мають комунікаційне призначення і виконують комунікативні функції» [1, с. 76]. Не менш визначною особливістю релігійної комунікації є і наявність двох площин, двох сфер застосування: вертикальної та горизонтальної. Перша передбачає інтеракцію людини з Богом або божеством, яка може виражатися різними способами: через культову діяльність (богослужіння), приватне звернення (молитву) тощо. Утім ми в цій розвідці акцентуємо увагу саме на другій площині, що характеризується трьома напрямками (за А. Арістовою). Серед них – комунікація з іновірними (сюди ж можна додати й атеїстів), яка постає як «нерідко напружена, навмисно обмежена, агональна, психологічно дискомфортна» [1, с. 77].

За два тисячоліття свого існування християнська Церква набула значного досвіду щодо такої комунікації. У період власного світанку вона постала перед масштабною проблемою: непорозуміння з боку язичників та іудеїв призвело до жорстоких гонінь на державному рівні (виникали спорадично, умовно з I ст. до IV ст. від Р. Х. на всій території Римської імперії). Недивно, що первісно християнські догми про: тринітаризм і втілення Бога задля смерті на хресті, щоб, у свою чергу, перемагти смерть; любов та рівність усіх людей; таємні зібрання-агапи для Причастя (як і сам сенс цього таїнства) тощо, викликали як мінімум подив. Але ж тотальне неприйняття інших релігійних поглядів, зокрема загальноновизнаного культу імператора, виглядало занадто сміливою позицією для настільки молодого (а відтак – несерйозного, такого, що не пройшло перевірку часом) віровчення. Відокремлення від іудаїзму показало самостійність та індивідуальність християнства, але остаточно поставило його під «приціл» язичницького середовища.

Апостол Павло констатує: «...ми проповідуємо Христа розп’ятого, для юдеїв згіршення, а для греків безумство» (1 Кор., 1:23). Пізніше Іоанн Златоуст пояснював, що іудеям хрест здавався символом безсилля, а не перемоги, а язичникам – просто безглуздя [13]. За таких умов виконувати одне з основних завдань – проповідувати – було доволі складно. Тому все I ст. розрізненна Церква збиралася із силами, а паралельно фіксувала діяння апостолів, вирішувала теологічні питання й підтримувала християнські общини в різних містах. Першими її адептами ставали іудеї, для яких вчення виявилось близьким, які бачили приклад апостолів, їхні чудеса, та язич-

ники, що готувалися прийняти іудаїзм чи «співчували». Усі вони стали своєрідним фундаментом для утвердження християнства.

До початку II ст. Церква встигає наростити міцний «панцир» з ясної догматичної бази та безлічі послідовників, серед яких кількість освічених людей тільки збільшувалася [14, с. 267] (яскравим свідченням цього є збірка біографій Ієроніма Стридонського «Про знаменитих мужів»). Влада ж, для якої нехтування державним культом дорівнювало втраті імперії, не відставала: поступово наростала амплітуда репресій, кари ставали дедалі жорстокішими, а привід був безпідставним і беззаконним – для засудження християн достатньо тільки формулювання «*non enim ipsum*» («за ім'я»), тобто однієї назви «християнин». Виправдовуватися в суді було марно [4, с. 14], тому захисники нової релігії, незважаючи на небезпеку, повсюдно бралися за стилос з надією встановлення справедливості. Ми знаємо: щонайменше одна апологія вплинула на імператора Адріана (117–138 рр.), який у листі до проконсула Азії наказував останньому не судити вірян лише «за ім'я» і за доносами [12, с. 275].

Тож на ранньохристиянських авторів чекала важка інтелектуальна місія – спочатку переконати у своїй безвинності, донести суть вчення, при цьому готуючи ґрунт для його розповсюдження, і не полишати головної мети – навернення у християнство колишніх опонентів. Зробити це можна було, лише «граючи на полі» суперника: успішність справи залежала цілковито від розуміння і вправного використання риторичних законів, яким з дитинства навчалися язичники. Прикладом вдалої інтеракції з ворожою аудиторією для християн був апостол Павло: «Для юдеїв я був, як юдей, щоб юдеїв придбати; для підзаконних був, як підзаконний, хоч сам підзаконним не бувши, щоб придбати підзаконних»... «для всіх я був усе, щоб спасти бодай деяких» (1 Кор. 9:20–22). І йому це вдавалося – відома проповідь в афінському ареопазі допомогла увірувати принаймні св. Діонісію Ареопагіту (див. Діян. 17:16–34). Такий підхід – бесіда з опонентом його «мовою», базування на його фонових знаннях – у науковій літературі дістав назву «інкультурація» [9].

Перш за все, наголосимо, що апології мали суто утилітарний характер. Автори акцентували увагу не на красномовстві, не на примушенні, а на переконанні (цей концепт риторики сходить до Арістотеля [7, с. 170]). Для людини Античності, пише П. Михайлов, цей принцип мав безпосередній стосунок до життя й громадської практики: принцип переконання відповідає демократичному устрою суспільства, а принцип примусу – тиранічному [9]. Посилання на язичницьких філософів було (хоча б і з негативним відтінком) обов'язковим, адже це показувало рівень освіченості автора та взагалі давало право розмірковувати про «високі» речі [4, с. 29].

Обов'язковий «риторичний канон», за авторитетним оратором Цицероном, містить п'ять пунктів, у випадку письмових промов – три:

- *Inventio* (інвенція) – продумування змісту промови, підбір аргументів, аналіз аудиторії;
- *Dispositio* (диспозиція) – композиція, будова тексту;
- *Elocutio* (елокуція) – стилістичне забарвлення і власне красномовство [7, с. 173].

Основні закони побудови промов викладені в працях Цицерона «Оратор» і «Три трактати про ораторське мистецтво». Беручи їх до уваги, розглянемо ранньохристиянські тексти св. Юстина Філософа (100–165 рр.).

Св. Юстин Філософ. Апологія I (~149–155 рр.), Апологія II (~155 р.).

«Через сердечне співчуття до вас я прикладаю всі зусилля, щоб ви пізнали наше вчення, яке вам так чуже...» [11], – так про себе говорить Юстин. Він – той, хто з юності захоплювався еллінською мудрістю, і потім, ставши християнином, не полишав звички носити філософський плащ. Отже, за зовнішнім виглядом справжній язичник, Юстин навіть візуально знаходив точки дотику з іновірними. Дослідники вважають, що він першим почав розвивати своєрідне «богослов'я історії», коли говорив, що християнство – та мета, якої прагнула язичницька філософія і не мала можливості досягти її самостійно [5, с. 102].

Розглянемо комунікаційні особливості апологій Юстина в контексті класичного риторичного канону, який увиразнює шлях комуніканта від думки, від ідеї, від інтенції до повідомлення, оприязненого у слові.

Інвенція. На цьому етапі комунікатор збирає матеріал відповідно до обраної теми своєї промови, формулює ключові ідеї, підбирає аргументи та факти, які б їх щонайвиразніше проілюстрували. Вибір теми та основних тез для її розкриття ґрунтується на аудиторному інтересі, що безпосередньо пов'язано з рецептивним чинником комунікації. Ефективна рецепція передбачає чітку аудиторну спрямованість, розуміння когнітивних очікувань та фонових знань адресата, диференційований підхід до різних аудиторних сегментів.

Головна тема, на якій ґрунтуються листи, – засудження християн «*non enim ipsum*», несправедливість чого намагається показати автор, а також відповіді на популярні проблемні питання. Перша частина промови, за Цицероном, завжди повинна звучати м'яко і стримано [6, II, 52–211], тому що «для оратора нічого немає більш важливішого... ніж привернути до себе слухача» [6, II, 42–178]. Ми бачимо, що I Апологія адресована першочергово вищим щаблям державної влади: імператору Антоніну Пію (138–161 рр.), його синам, також сенату, і, оскільки античний лист зазвичай передбачає колективного адресата, «...до всього народу римського». Звертання вибудовано

вано традиційно, причому шанобливо збережені усі імена та звання: «До імператора Тита Елія Адріана Антоніна Благочестивого Августа Кесаря...» (Ап. I, 1 [10]). Юстин починає своє послання з персоналізації: «Ви називаєтесь благочестивими і філософами, і маєте славу всюди як охоронці наук: тепер виявиться, чи такі ви насправді» (I, 2). У II Апології до римського сенату він поступово підводить читачів до сутності справи через розгляд судового прецеденту (див. [6, II, 44]).

Початкова аргументативно-доказова база впливає із чеснот адресатів, що свідчить про обізнаність автора із «золотими» правилами риторики (порівняймо з 40–167 [6, II]). Волаючи про справедливість, автор навіть присоромлює: «Ти, Урбіку [міський префект], судиш, як непристойно судити ні самодержцю благочестивому, ні філософу, синові кесаря, ні священному сенату» (II, 2). Він користується причинно-наслідковими зв'язками: «Бо один із стародавніх десь сказав: «якщо правителі і народи не будуть філософствувати, то громадянські суспільства не можуть благоденствувати» (I, 3).

«Що стосується нашого імені, яке ставиться нам в провину, ми найдобріші люди» (I, 4), – запевняє автор, адже початок промови повинен показати добромисність оратора [6, II, 52–211]. Юстин часто акцентує увагу на логічних умовиводах, що Цицерон називав прийомом «співвідповідності»: «Нас звинувачують у тому, що ми християни; але несправедливо ненавидіти те, що добре» (I, 4); «Бо який розпусний і непоміркований, що вважає за задоволення їсти плоть людську, охоче прийме смерть, щоб позбутися своїх задовольень?» (II, 12).

Увесь четвертий параграф містить такі прийоми, як: протилежності (наприклад, поети і філософи, які вчать безбожництву, сприймаються позитивно, на відміну від християн). Подібність та відмінність також є одними з основних риторичних прийомів: «...то він людина вкрай зла і багато гірше простолюдинів, які часто остерігаються говорити про те, чого не знають і надавати брехливе свідчення...» (II, 3). Одне з провідних порівнянь обох текстів – порівняння християн і давніх філософів, що також зазнали гонінь (II, 8); «у нас Ной, у вас Девкаліон» – порівняння спільності умовно міфологічних систем (II, 7).

Дивність осуду «за ім'я» автор аргументує так: «За одним іменем, окрім дій, які з'єднані з ім'ям, не можна судити, чи добре що, чи лихе» (I, 4). На звинуваченні в аморальності наводить приклади людей, що змінилися на краще після прийняття християнства (параграфи з 4 по 15). Божественність своєї релігії він показує кризь призму самого віровчення та його постулатів, а також древність Старого Заповіту – попередника Нового. Юстин описує богослужіння та смисл Євхаристії через поширені чутки про «канібалізм» та «розпусту» (пар. з 54 по 68). І дуже терпляче дає роз'яснення таких тез, як: «Але щоб хто-небудь не сказав нам: “так вбивайте ж усі самі себе і відходьте до Бога, і нас позбавте від клопоту”: то скажу, з якої причини ми цього не робимо...» ... «якщо всі ми станемо самі себе вбивати, то будемо винні в тому, що, скільки від нас залежить, ніхто не народиться, не навчиться Божественному вченню, і перестане існувати людський рід, і якщо будемо робити так, то самі зробимо противно волі Божій» (II, 4).

Юстину властиве «відповідальне усвідомлення себе часткою соціуму християн і тому [використовування займенника] “ми”: “Зізнаємося, що ми безбожники стосовно цих уявних богів...”» (I, 6) [2, с. 18].

Орієнтація апологій – на пошук спільного, чим і виявляється філософія; автор також наводить відомі всім міфологічні сюжети для ілюстрації своїх доводів (II, 7, 11) та цитує Біблію, у т. ч. Євангеліє та пророцтва. Наскрізною тезою є «християни до Христа»: Сократ, Платон; Юстин вважає – саме філософія «передчувала пришествя Христа і виростала із вчення Мойсея: «Бог помістив своє Слово у всесвіті на зразок літери Х» (I, 60) [2, с. 18]. За П. Михайловим, Юстин вдало поєднує еллінський термін «Логос» і християнський «Бог Слово» (Христос), інкультурує останнє в язичницький «поняттєвий апарат» [9].

Варто зазначити, що однією з найважливіших рис апологій є виправдовування не лише християн, а й ворожо налаштованих язичників. Юстин як оратор використовує прийом наділення адресатів найкращими чеснотами, а їхнє несправедливе ставлення пояснює впливом демонічних сил. Він говорить, «що демони були прототипами для створення аморальної міфології, яка тепер заважає сприймати істинне вчення» [2, с. 18]: «За потягом безрозсудної пристрасті і за намовою злих демонів караєте нас, – без міркування і турботи» (I, 5; також 23, 58; II, 1). Ба більше, Юстин прямо називає опонентів братами і буде апології як дружні настанови (II, 1).

Як бачимо, проаналізовані апології демонструють необхідність набувати суспільної значущості, апелювати до авторитетів, інтегруватися в середовище цільової аудиторії. Серед топосів, які використовує Юстин, бачимо такі: «причина», «наслідок», «подібність», «порівняння», «приклад».

Диспозиція. На цьому етапі відбувається побудова архітекτονіки промови, членування її на значущі частини з огляду на лінійний характер комунікації. Комуніканти опікуються ефективним структуруванням матеріалу, який мають викласти аудиторії. Відповідно до класичних риторичних уявлень, спираються при цьому на вимоги хрії, спрямованої на доведення чи спростування певного парафразису. Оскільки «судова апологія була традиційною для античної риторики, не дивно, що апологети обирали цей жанр і стилізували тексти саме під нього» [2, с. 17]. Тексти

Юстина – не виняток. I Апологія містить 68 параграфів, а II – 15 і являють собою так званий «libellus» – документ. Перший текст умовно поділений на три частини, кожна з яких виступає спростуванням язичницьких звинувачень. Так, спочатку йдеться про несправедливе засудження, потім автор намагається обґрунтувати божественність християнства, і врешті-решт пояснює смисл богослужіння для розуміння причин «таємних» зібрань для Причастя. Кожна із частин має свої аргументи. Кінцева частина пов'язується з першою й для закріплення головного «меседжу» повторює прохання до імператора про правосуддя. Цікавим є те, що наприкінці Юстин розміщує (як приклад для свого адресата) уже згаданий лист імператора Адріана азійському проконсулу.

II Апологія, навпаки, починається з розгляду судової справи щодо доносу чоловіка-язичника на дружину-християнку та її катехізатора Птолемея, захищаючи якого були приречені на страту ще троє християн. Ця реальна подія спонукає Юстина знову звернутися до влади, і в її контексті розглянути проблемні віронавчальні питання: у т. ч. есхатології та теодицеї.

Елокуція. Цей етап передбачає використання комунікаційно ефективної стилістики промови, а також її «прикрашення» стилістичними фігурами й тропами. Варто зазначити, що ораторський стиль Юстина також базується на перевірених часом порадах Цицерона. Так, пише республіканський діяч, «немає промови більш гармонійної, ніж та, в якій різкість і напруженість оратора пом'якшена ввічливістю, а спокійна м'якість підкріплена певною наполегливістю і напруженістю» [6, II, 53–212]. Ми бачимо, що в апологіях традиційна шана й у цілому доброзичливе ставлення сусідить із сміливою різкістю: «...те, що нерозумно робиться вашими правителями всюди, змусило мене написати цю промову на захист нас, які однієї природи з вами і ваші брати, хоча ви... не хочете визнавати [це] через славу ваших примарних достоїнств» (II, 1) чи наступна характеристика кінка Кріскента: «ця людина не варта того, щоб називати її філософом...» (II, 3).

Є в текстах метафори й художні порівняння: «...я, коли відкрив то нечестиве покривало, яке злі демони накинули на божественне вчення християн...» (II, 13); «прикрашатися чеснотою» (I, 12) тощо. Але варто зазначити, що апологети зазвичай не сприймали свої тексти як художні твори письменників і не намагалися представити їх такими – вочевидь, в очікуванні обіцяного кінця світу вони ставили перед собою виключно практичні цілі; сам Юстин наголошував, що його апологія – це лише звернення, які він «складав» і компілював, виходячи із вчення Христа [3].

IV. Висновки

Як бачимо, ранньохристиянські тексти та згадані усні промови являють собою приклад релігійної комунікації, гідний для наслідування й у наш час. Пошук спільного з байдужою чи ворожо налаштованою аудиторією був першочерговим завданням для давніх апологетів, які першими застосували підхід інкультурації (за П. Михайловим) християнських концептів у чужорідний простір. Для більшої ефективності промови Юстина Філософа складені згідно з риторичним взірцем – працями визнаного оратора Цицерона. Зважаючи на це й на відкритість античної системи листування, можемо говорити, що обидві Апології як мінімум досягли своїх адресатів і зробили внесок у поступове покращення релігійної атмосфери Римської імперії. Комунікаційну ефективність розглянутих Апології забезпечили риторичні засоби інвенції, диспозиції, елокуції. Вжито адресації до авторитетів, апеляції до суспільно значущих тем, диференційований підхід до цільових аудиторій. Застосовано топоси «причина», «наслідок», «подібність», «порівняння», «приклад» та тропи (метафори).

Перспективу досліджень ми вбачаємо в комунікаційному аналізі інших ранньохристиянських промов з метою виявлення ефективних риторичних прийомів для здійснення релігійної комунікації на сучасному етапі.

Список використаної літератури

1. Арістова А. Сутність та специфіка комунікативно-трансляційної функції релігії. *Українське релігієзнавство*. 2016. № 78. С. 75–83.
2. Бабенко Є. О., Бучарська І. С. Історія ранньохристиянських дискусій (твори Юстина Філософа, Татіана та Мінуція Фелікса). *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах*. 2020. Вип. 13. С. 15–21.
3. Братухин А. Ю. Раннехристианские сочинения глазами их авторов: от σύνταξις к συγγραμματα. *Вестник Пермского ун-та*. URL: [https://cyberleninka.ru/article/n/rannehristianskie-sochineniya-glazami-ih-avtorov-ot-k/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/rannehristianskie-sochineniya-glazami-ih-avtorov-ot-syntaxis-k-syggrammata) (дата обращения: 10.11.2020).
4. Вдовиченко А. В., Муравьев А. В., Афиногенов Д. Е., Десницкий А. С. Раннехристианские апологеты II–IV веков: переводы и исследования. Москва : Ладомир, 2000. 189 с.
5. Зуева Е. В. Justin Martyr. Apologie pour les Chretienes. Рецензии. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/justin-martyr-apologie-pour-les-chretienes-ch-munier-intr-text-crit-trad-not-p-cerf-2006-sc-507-392-p> (дата обращения: 03.11.2020).
6. Марк Туллий Цицерон. Трактаты об ораторском искусстве. Об ораторе / пер. Ф. Петровского. 1972. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/cicero/index-tract.htm> (дата обращения: 21.11.2020).
7. Матиенко А. В. Использование элементов классической риторики в современных лингвистических изысканиях. *Одесский лингвистический вестник*. 2014. Вип. 3. С. 170–176.

8. Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий. Москва : ФАИР, 1998. 352 с.
9. Михайлов П. Б. Феномен «инкультурации» в раннехристианских апологиях. *Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. URL: https://bogoslov.ru/article/1507673#_ftn3 (дата обращения: 22.11.2020).
10. Мученик Иустин Философ. Первая и вторая Апологии / пер. П. Преображенского. 1998. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Iustin_Filosof/apologia/ (дата обращения: 23.11.2020).
11. Мученик Иустин Философ. Разговор с Трифоном иудеем / пер. П. Преображенского. 1998. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Iustin_Filosof/s_trifonom/ (дата обращения: 21.11.2020).
12. Преображенский П. А., Дунаев А. Г. Сочинения древних христианских апологетов. Санкт-Петербург : Алетейя, 1999. 945 с.
13. Святитель Иоанн Златоуст. Беседы на первое послание к Коринфянам. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Zlatoust/tolk_64/4 (дата обращения: 21.11.2020).
14. Симонов В. В. Введение в историю Церкви. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2012. Ч. 1: Обзор источников по общей истории Церкви. 752 с.

Reference

1. Aristova, A. (2016). Sutnist ta spetsyfika komunikatyvno-transliuivchoi funktsii relihii [The essence and specifics of the communicative-translational function of religion]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 78, 75–83 [in Ukrainian].
2. Babenko, Y. O. & Bucharska, I. S. (2020). Istoriia rannokhrystyianskykh diskusii (tvory Yustyna Filosofa, Tatiana ta Minutsiia Feliksa) [History of Early Christian Discussions (works of Justin the Philosopher, Tatian and Minucius Felix)]. *Masova komunikatsiia u hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh*, 13, 15–21 [in Ukrainian].
3. Bratuhin, A. Y. Rannekhristianskie sochineniya glazami ih avtorov: ot σύνταξις k συγγράμματα [Early Christian writings through the eyes of their authors: from σύνταξις k συγγράμματα]. *Vestnik Permskogo un-ta*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/rannekhristianskie-sochineniya-glazami-ih-avtorov-ot-k/viewer> [in Russian].
4. Vdovichenko, A. V., Muravev, A. V., Afinogenov, D. E. & Desnitskiy, A. S. (2000). Rannekhristianskie apologety II–IV vekov: Perevody i issledovaniya [Early Christian Apologists of the 2nd-4th Centuries: Translations and Research]. Moskva: Lodomir [in Russian].
5. Zueva, E. V. Justin Martyr. Apologie pour les Chretienes. Retsenzii [Apologie pour les Chretienes. Reviews]. *Vestnik Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/justin-martyr-apologie-pour-les-chretienes-ch-munier-intr-text-crit-trad-not-p-cerf-2006-sc-507-392-p> [in Russian].
6. Mark Tulliy Tsitseron (1972). Traktaty ob oratorskom iskusstve. Ob oratore [Treatises on oratory. About the speaker]. (F. Petrovskogo, trans.). Retrieved from <http://ancientrome.ru/antlitrcicero/index-tract.htm> [in Russian].
7. Matienko, A. V. (2014). Ispolzovanie elementov klassicheskoy ritoriki v sovremennykh lingvisticheskikh izyiskaniyakh [The use of elements of classical rhetoric in modern linguistic research]. *Odeskiy lingvlistichnyi visnik*, 3, 170–176 [in Russian].
8. Mechkovskaya, N. B. (1998). Yazyk i religiya. Lektsii po filologii i istorii religiy [Language and religion. Lectures on Philology and History of Religions]. Moskva: FAIR [in Russian].
9. Mihaylov, P. B. Fenomen «inkulturatsii» v rannekhristianskikh apologiyakh [The phenomenon of "inculturation" in early Christian apologies]. *Ezhegodnaya bogoslovskaya konferentsiya Pravoslavnogo Svyato-Tihonovskogo gumanitarnogo universiteta*. Retrieved from https://bogoslov.ru/article/1507673#_ftn3 [in Russian].
10. Muchenik Iustin Filozof. Pervaya i vtoraya Apologii [Martyr Justin the Philosopher. First and Second Apologies]. (1998). (P. Preobrazhenskogo, trans.). Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Iustin_Filosof/apologia/ [in Russian].
11. Muchenik Iustin Filozof. Razgovor s Trifonom iudeem [Martyr Justin the Philosopher. Conversation with Tryphon the Jew]. (1998). (P. Preobrazhenskogo, trans.). Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Iustin_Filosof/s_trifonom/ [in Russian].
12. Preobrazhenskiy, P. A. & Dunaev, A. G. (1999). Sochineniya drevnih hristianskikh apologetov [Writings of Ancient Christian Apologists]. Sankt-Peterburg: Aleteyya [in Russian].
13. Svyatitel Ioann Zlatoust. Besedy na pervoe poslanie k Korinfyanam [St. John Chrysostom. Conversations on the First Epistle to the Corinthians]. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Ioann_Zlatoust/tolk_64/4 [in Russian].
14. Simonov, V. V. (2012). Vvedenie v istoriyu Tserkvi [Introduction to Church History]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.11.2020.

Received 25.11.2020.

Butyrina M., Babenko Ye. Rhetorical Aspects of Communicative Efficiency of Early Christian Apologies

The purpose of the study is to identify the rhetorical techniques that are able to ensure effective religious communication.

Research methodology. *The study used general scientific methods of analysis, synthesis, as well as special scientific method of communication analysis, which allowed to identify the communication means of effective religious speech, to interpret the interaction of the Church with parishioners and other target audiences in social communications' term system. In addition, specific-historical and cultural-historical approaches were used for a relevant interpretation of the context of the religious communication which is investigated in the article.*

Results. *In the study the phenomenon of religious communication is considered and one of the main factors of its effectiveness is identified. The object of study is the early Christian Apologies (First and Second) of Justin the Philosopher, dating from the middle of the second century A.D. Using this example, we described the context of creating apologies and their effectiveness for the polytheistic world, found a communicatively effective construction of a religious missionary text and found that it was created in accordance with the traditional rhetorical pattern (treatises of Cicero) in compliance with the basic rules of oratory. Research has shown that the use of rhetorical techniques and, above all, the inculturation approach has been inherent in religious communication since ancient times.*

Novelty. *For the first time the early Christian apologies were considered as a part of effective religious communication, worthy of imitation in the period of mediatisation of religion, through the prism of the communication approach and the rhetorical canon related to it.*

Practical significance. *The results and conclusions of the study can complement the scientific discourse of the «Social Communications» field, as well as be used in teaching disciplines of the «Journalism» specialty in terms of mediatisation of religion.*

Key words: *religious communication, means of communication, rhetorical canon, apologies, mediatisation of religion.*

Бутиріна М. В., Бабенко Е. О. Риторические аспекты коммуникативной эффективности раннехристианских апологий

Цель исследования предусматривала выявление тех риторических приемов, которые способны обеспечить эффективную религиозную коммуникацию.

Методология исследования. *В процессе исследования применялись общенаучные методы анализа, синтеза, а также специально-научный метод коммуникационного анализа, который позволил определить коммуникационные средства эффективной религиозной речи, интерпретировать взаимодействие Церкви с прихожанами и другими целевыми аудиториями в терминотерминологической системе социальных коммуникаций. Кроме того, были использованы конкретно-исторический и культурно-исторический подходы для релевантной трактовки контекста изучаемой религиозной коммуникации.*

Результаты. *В статье рассмотрен феномен религиозной коммуникации, определен один из главных факторов ее эффективности. Объектом исследования выступили раннехристианские Апологии (первая и вторая) Юстина Философа, датируемые серединой II в. от Р. Х. На их примере охарактеризованы контекст создания апологий и их эффективность для политеистического мира; также рассмотрено коммуникационно эффективное построение религиозного миссионерского текста и выяснено, что он создавался в соответствии с традиционным риторическим образцом (трактатами Цицерона) с соблюдением основных правил ораторского искусства. Исследование показало, что использование риторических приемов и прежде всего инкультурационного подхода свойственно религиозной коммуникации с давних времен.*

Новизна. *Впервые сквозь призму коммуникационного подхода и касательного к нему риторического канона были рассмотрены раннехристианские апологии в качестве примера эффективной религиозной коммуникации, достойного подражания в период медиатизации религии.*

Практическое значение. *Результаты и выводы исследования могут дополнить научный дискурс области «Социальные коммуникации», а также быть использованы при преподавании учебных дисциплин специальности «Журналистика» в аспекте медиатизации религии.*

Ключевые слова: *религиозная коммуникация, коммуникационные средства, риторический канон, апологии, медиатизация религии.*